

Streszczenie pracy doktorskiej

Magdalena Lubas: *Topika stepu w literaturze polskiej*

Słowa kluczowe: topika, step, ikonosfera stepowa, literatura polska, Kresy, Ukraina, mit

Abstract

Magdalena Lubas: *The steppe topos in Polish literature*

Keywords: topos, steppe, steppe iconosphere, Polish literature, Eastern borderlands, Ukraine, myth

Tematem mojej pracy doktorskiej jest *Topika stepu w literaturze polskiej*. Najważniejszym celem pracy jest ukazanie roli, jaką pełni step w naszej literaturze, oraz rangi tego „zestawu obrazowego”. Zwracam też uwagę na zainteresowanie kresowością i tematyką ukraińską, gdyż w wielu przypadkach pojęcia step, Kresy, Ukraina traktowane są metonimicznie. Step to nie tylko przestrzeń, ale i kategoria kulturowa, pewien stan świadomości. Na terenach tych dochodziło do spotkań różnych grup etnicznych, religijnych i kulturowych. Step fascynował i inspirował twórców literatury przez wieki.

The subject of current dissertation is “*The steppe topos in Polish literature*”. The main goal of the work is to present the role of steppe in our literature and analyse the significance of its iconospheres. The Author points out the interest in the subject of steppes, Eastern borderlands and Ukraine, since in many cases those terms have been equated. Steppe is not only a space, but also a culture category and a state of consciousness. It was a place where many ethnical, religious and cultural groups were brought together. Through the centuries authors were fascinated and inspired by this topic.

Na kartach utworów literackich poszczególnych epok przedstawiam kreację stepowej ziemi,- począwszy od okresu staropolskiego po wiek XX. Przez stulecia postrzeganie przestrzeni stepów i kurhanów zmieniało się. Badacze, twórcy i również czytelnicy „powracają” na stepy Ukrainy. Tereny te niewątpliwie pobudzają wyobraźnię, kuszą dzikością i przestrzenią. Oprócz bycia krainą kurhanów i stepów Ukraina stanowi mit.

The Author analyses the presentation of steppe on the pages of works originating from different literary periods, starting from old-polish period till the 20th century. Through the centuries, the perception of steppes and tumuli changed. The researchers, authors and

readers go back to the steppes of Ukraine. Those lands certainly nourish their imagination, tempt with its wilderness and open space. Besides being a land of tumuli and steppes, the Ukraine is also a myth.

W rozdziale pierwszym pt. *Stanice, fortyfikacje i oazy stepowe* przedstawiam wizję stepu w okresie staropolskim i epoce oświecenia. W tym czasie tereny stepowe były głównie miejscem licznych wojen, potyczek i najazdów kozacko-tatarskich. Teksty pochodzące z tego okresu literackiego- diariusze i pamiętniki zachowały są głównie w wersji anonimowej. Lektura pamiętników zachwyca czytelnika dynamicznością ujęć. Step w okresie staropolskim i polskiego oświecenia był elementem wątków wojennych oraz heroicum kresowego. W staropolskich diariuszach i pamiętnikach oraz *Sofiówce* Trembeckiego zauważamy, że na stepach historia miesza się z tajemniczą refleksją nad istotą świata. „W stepie szerokim”, w którym dzika przestrzeń przeważała nad człowiekiem powstawały liczne fortyfikacje i stanice. Zadaniem ich była obrona stepowych równin i granic.

The first chapter „*Stanitsas, fortifications and steppe oases*” presents a vision of steppe in old-polish- and Enlightenment period. At this time, steppes were mainly a place of numerous wars, engagements, Tatar-Cossack invasions. The works originating from this literary period – diaries and journals – were preserved to our times mainly without the names of their authors. Diaries enrapture the reader with the dynamics of images. In the old-polish and Enlightenment periods, the steppes were elements of war stories and “*Eastern borderlands heroicum*”. In old-polish diaries and journals, also in Trembecki’s ‘*Sofijówka*’ the histories taking place in steppes interlaces with a mysterious reflection on the words essence. ‘*In the wide steppe*’, where a wilderness outbalanced the humanity, numerous fortifications and stanitsas were built. Their task was to ensure safety of plains and borders.

Drugi rozdział mojej pracy - *Kanon ikonosfery stepowej* poświęcam wizji stepu, jaką stworzyli romantycy. Za sprawą przedstawicieli szkoły ukraińskiej rozpoczyna się poetycka waloryzacja stepu. Taki step występuje w twórczości Zaleskiego czy Goszczyńskiego. W utworach literackich tych poetów czytamy o bujnej roślinności oczeretów, burzanach. Ale sielskie obrazy niszczy wiejący wichur stepowy, który niesie poczucie pustki i śmierci. *Maria* Malczewskiego, *Żmija* Słowackiego oraz *Zamek kaniowski* Goszczyńskiego pokazują ciemną stronę stepu. Step staje się miejscem wrogim

człowiekowi i zaczyna być piekielną ziemią.

In the second chapter „*The canon of steppe iconosphere*” the Author describes the vision of steppe, which was created by authors of Romanticism. The representatives of Ukrainian school started valorisation of steppe topic. This perception of steppe is present in output of Zaleski and Goszczyński. Their works present a land with lush greenery of bulrush and bents. The rural images are disturbed by steppe wind which brings a feeling of emptiness and death. Malczewski's 'Maria', Słowacki's 'Żmija' also Goszczyński's 'Zamek kaniowski' reveal the dark side of steppe. It becomes a place which is hostile to humans and turns into the devil's own land.

Romantycy zaczęli przedstawiać niezwykle bogactwo fauny i flory, a także historię zaklętą w mogiłach, krzyżach i kurhanach. Rozległość równin stepowych podkreślał galopujący wśród szumu wiatru na koniu Kozak. Literatura romantyczna zaczęła przedstawiać step dwojako: raz ma on znaczenia arkadyjskie, a innym razem jest naznaczony śmiercią. Ulubioną przestrzenią romantyków była przestrzeń otwarta, wyrażająca ogrom i nieskończoność, stąd też jednym z najważniejszych typów przestrzeni romantycznej w literaturach słowiańskich był step. Upowszechnienie takiego obrazu zawdzięczamy także Adamowi Mickiewiczowi. W literaturze polskiej – poza nielicznymi wyjątkami – był to step ukraiński, co wiązało się przede wszystkim z fascynacją przyrodą Kresów i tradycją kozacką. Romantyków pociągało życie kozackie, w ich przekonaniu pierwotne i nieskażone cywilizacyjnie, wówczas powstała legenda Kozaka - pełnego pierwotnego uroku, popędliwego, zuchwałego, odważnego, mściwego. Różnorodność ujęć romantycznych obrazów Ukrainy, pociągała za sobą rozmaite wzorce osobowe Kozaka; syna stepu- zwinnego, rześkiego, wolnego, ludowego mściciela o cechach bajronicznych, przebiegłego, zuchwałego, pełnego fantazji, odważnego. Kanon „ikonosfery stepowej” współtworzył Wincenty Pol, który niezłomnego obrońcę kresów – Mohorta sytuował w pięknych pejzażach stepu, który ponadto stawał się w jego wizji ziemią heroiczną i rycerską.

The authors of Romanticism began to describe an extraordinary richness of fauna and flora, also histories enchanted in graves, crosses and tumuli. The size of steppe plains was emphasized by an image of galloping Cossack against a loudly blowing wind. The literature of Romanticism started to describe the duality of steppe nature: on one hand it was perceived as Arcadia, on the other it revealed its deadly character. Open space, which

symbolizes vastness and infinity was a favourite place for Romanticism authors, therefore steppe is one of the most important types of space described in Slavic literature. This is also due to the contribution of Adam Mickiewicz's works. In Polish literature, besides few exceptions, it was Ukrainian steppe, mainly due to the fascination with flora of Eastern borderlands and Cossack tradition. The Romanticism authors were drawn to Cossack life, primal, untouched by civilisation. A legend of Cossack was created – full of primal beauty, hot-tempered, impudent, brave, vengeful. The variety of romantic concepts of Ukraine results in different images of Cossack – son of steppe, nimble, brisk, free Byronic avenger who is wily, cheeky, full of fantasy and brave. The canon of steppe iconosphere was contributed by Wincenty Pol, who set Mohort, a stout-hearted defender of Eastern borderlands, in beautiful landscape of steppes. The steppe became in his concept a heroic and chivalrous land.

Synteza romantycznej wizji Ukrainy był step. Rozległe obszary ożywione dzikim wiatrem, pokryte bodiakami i burzanem, pod ziemią prochy rycerzy, samotny człowiek zatracający się w szalonym pędzie na galopującym koniu i smętna melodia dumek – to pejzaż specyficznie słowiański, przede wszystkim ukraiński, nieobecny w literaturze zachodniej.

Steppe was a synthesis of romantic vision of Ukraine. Large areas enlivened by wild wind, covered with cotton thistles and bents, lonely man on a galloping horse lost in mad rush and melancholic melody of dumka – this is a typical Slavic, mainly Ukrainian, image which is absent in western literature.

W trzecim rozdziale - *Pod znakiem Sienkiewicza* przybliżyłam wielką realizację stepowego tematu w literaturze XIX wieku. W tym celu sięgam po twórczość Henryka Sienkiewicza oraz Franciszka Rawity-Gawrońskiego. Sienkiewicz umieszczając akcję *Ogniem i mieczem* na stepach przenosi wyobraźnię czytelnika na łono natury, a także tu lokalizuje dynamicznie nacechowane obrazy historii. Sienkiewicz uwydatnił w swojej powieści historyczne znaczenie stepu- jako dawnych kresów Rzeczypospolitej. Step w *Ogniem i mieczem* to nieustająca przestrzeń wojenna. W utworze pojawiają się liczne opisy stepu, który ukazany jest jako ziemia wojenna, a jednocześnie ziemia rozległa, bezkresna, głucha i bujna. Bogata przyroda, niezliczone ptactwo współgra z pokrywającymi cały step mogiłami, w których spoczywają rycerze. Mieszkańcy tej ziemi to hardzi chłopcy o zawziętych charakterach. Na stepach można spotkać myszkujących Tatarów czy łotrzyków.

Motyw stepu występuje też w *Panu Wołodyjowskim*, który jest trzecią z cyklu *Trylogii* powieścią Sienkiewicza.

In the third chapter '*Under the star sign of Sienkiewicz*' the Author presents a large realisation of steppe subject in the literature of 20th century. For this purpose the output of Henryk Sienkiewicz and Franciszek Rawita-Gawroński is analysed. Sienkiewicz places the setting of his book '*With Fire and Sword*' on the steppes and moves the imagination of reader to the bosom of nature. He locates there the dynamical historical events and underlines in his novel a historical role of steppes as former Eastern borderlands of Rzeczpospolita. The steppes in '*With Fire and Sword*' are described as constant battlefield. In the novel there are numerous descriptions of steppes, which are presented as a war zone and endless land, deaf and fecund. Affluent nature, numberless birds harmonize with many knight graves which cover the whole area. The citizens of those lands are arrogant. Snooping Tatars and rascals can be met here. The steppe theme is also present in '*Fire in the Steppe*', which is the third volume of "The Trilogy".

Step jest obecny także w powieściach historycznych Franciszka Rawity-Gawrońskiego, dla którego stanowił element kresowego pejzażu i nastrojowości. Autor sięgając po topos matki- ziemi personifikuje step. W powieściach Gawrońskiego step nie traci swojej aktywności i jego „życie” toczy się wraz porami roku. Ożywia go wiejący wiatr- symbol wolności, który urasta do rangi fatalnej siły, zwiastującej miejscami nieszczęście.

The steppe is also present in historical novels of Franciszek Rawita-Gawroński, for whom it was an element of Eastern borderlands and romanticism. The Author personifies the steppe by addressing the Mother Earth topos. In his novels, the steppe is not stripped of the activeness, its 'live' is inscribed into changing seasons. It is inspirited by blowing wind, which becomes a fatal force occasionally portending a misfortune.

Rozdział czwarty *W kontekście dwudziestowiecznych waloryzacji figury stepu* ukazuje rolę stepu w XX wieku. Literatura polska XX wieku w całej swej różnorodności tematów, gatunków i poziomów dokonań artystycznych przyniosła nowe realizacje „mowy stepu”, chociaż są wciąż widoczne nawiązania do tradycji literackiej. W wieku XX nie było zbyt wiele momentów na zachwycanie się pięknem stepu. Twórczość poetów i pisarzy przedstawiona w tym rozdziale pokazuje, że ziemia-matka potrafi zgotować jej mieszkańcom prawdziwe piekło. Ziemia nie tylko daje życie, ale i odbiera. Jednak

wykorzystując dorobek epoki romantyzmu twórcy XX wieku wychwalali uroki stepu i tęsknili za „bujną Ukrainą”. Tak było w przypadku Bolesława Leśmiana czy Iwaszkiewicza. Twórcy XX-wieczni przeważnie ukazują step jako miejsce wrogie człowiekowi.

The fourth chapter „*About the context of twentieth-century valorisation of steppe subject*” describes the role of steppe in 20th century. Polish literature of this period, in its whole diversity of topics, genres and levels of artistry, brought new realisation of “steppe language”, however relation to literature tradition is still present. In 20th century there were not many moments to admire the beauty of steppes. The output of poets and prose writers presented in this chapter show that Mother Earth can put its citizens through real hell. Earth can take life but also can take it away. In some cases, based on literary output of Romanticism, the twentieth-century authors celebrated the beauty of steppe and expressed longing for “fecund Ukraine”. This is the case of Bolesław Leśmian and Jarosław Iwaszkiewicz output. The main trend among twentieth-century writers was to present a vision of steppe as hostile place for humans.

Wydarzenia, które się tam rozgrywają podobne są do wydarzeń hajdamaczyzny. Są terenem zagłady i unicestwienia. Step w literaturze tego okresu jest obecny zarówno w prozie oraz poezji i to utworach bardzo różnych pod względem artystycznym. Na popularność tego tematu w literaturze wpłynęła tradycja, a przede wszystkim biograficzne doświadczenia autorów. Temat ten niekiedy bardzo osobisty, wiąże się z refleksją na temat istoty polskiego losu, złożonych relacji między człowiekiem a historią. Na przykładzie utworów Włodzimierza Odojewskiego czy Zofii Kossak-Szczuckiej pokazuję, że stepy to miejsce męki, ogrom cierpienia. Doświadczenia autorów uwiecznione zostały na kartach ich utworów.

The events occurring there are similar to 'hajdamaczyzna'. Steppes are describes as a place of doom and obliteration. The steep topos is present in literature of this period in both, prose and poetry and can be found in works which are significantly artistically different. Its popularity was influenced by both, tradition and experience of authors. Being sometimes very personal, it relates to the essence of polish fate and complex relations between human and history. Based on pieces of Włodzimierz Odojewski and Zofia Kossak-Szczucka the Author of current dissertation show that steppes are a place of torment and enormous suffering. The authors experience were eternalized on pages of theirs works.

Okazuje się też, że literatura popularna i arcydzieło kiczu XX wieku nie może obejść

się bez stepu. Przykładem są w tym przypadku powieści Heleny Mniszkówny. Bohaterowie jej powieści żyją w zgodzie z naturą. Spotykają się na stepach, spacerują po nich i wyznają sobie miłość, elementy stepu przenikają w charakterystykę kluczowych postaci.

As it turns out, the popular literature and masterpiece of kitsch in 20th century cannot do without the subject of steppe. The novels of Helena Mniszkówna are an example of that. The characters of her stories live in harmony with nature. They meet in steppes, take a stroll there and confess love to each other. The elements of steppes turn into characteristics of main characters.

Warto zaznaczyć, że topika stepu postrzegana może ponadto jako *loci communes* kultury Polski i Ukrainy. Na ten temat pojawia się coraz więcej prac m. in. rozprawy Dymitra Doncowa, Aleksandra Astafiewa czy Jadwigi Sawickiej. Zwraca się w nich uwagę na podobny sposób waloryzacji stepu w literaturze polskiej i ukraińskiej (Taras Szewczenko, Jewhen Małaniuk, Jurij Andruchowycz).

It should also be pointed out that the topos of steppe can be perceived as *loci communes* of Polish and Ukrainian cultures. The number of papers which refer to this subject is constantly increasing (i.a. dissertations of Dymitr Doncow, Aleksander Astafiew and Jadwiga Sawicka). The dissertations raise an issue of similar valorisation of steppe in both, Polish and Ukrainian literature (Taras Szewczenko, Jewhen Małaniuk, Jurij Andruchowycz).